

Átjárások

A lelkeségi és a világi irodalom, illetve művészet
egymásra hatása a magyar régiségben

Pázmány Irodalmi Műhely
Lelkiségtörténeti tanulmányok

A HUN-REN–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport
sorozata

Sorozatszerkesztő: Szelestei N. László

1. Lelkiségtörténeti számvetés
2. Régi vallásos énekek és énekeskönyvek
3. Régi magyar imakönyvek és imádságok
4. Az áhítat nem hivatalos alkalmi és formái az 1800 előtti Magyarországon
5. Misztika a 16–18. századi Magyarországon
6. Szelestei N. László, Irodalom és lelkiség
7. Menny és pokol a barokk kori ember életében
8. Közkincs: Tanulmányok a régi magyarországi prédikációk kompilációjáról
9. Kovács Eszter, A *Makula nélkül való tükör* cseh forrásai
10. A nők és a régi magyarországi vallásosság
11. Régi magyar népdalok és imádságok
12. Egyház és reprezentáció a régi Magyarországon
13. Makulátlan tükör: Tanulmányok a *Makula nélkül való tükör* című kegyességi műről
14. Útmutató: Tanulmányok Pázmány *Kalauz*járól
15. Barokk vallásos közösségek
16. Népdalok és gyülekezeti énekek a 17. századi Magyarországon
17. Lelkiség és irodalom: Tanulmányok Szelestei N. László tiszteletére
18. Lelkiség és oktatás a régi Magyarországon
19. Második Mária: Mária Terézia a régi magyarországi kegyességben
20. Szelestei N. László, Tanulmányok a 17–18. századi magyarországi művelődésről
21. Eucharisztia és Úrvacsora a 16–18. századi Magyarországon
22. Átfedések: Szövegalkotás a 16–18. századi irodalomban
23. Maczák Ibolya, Kölcsönzés és kompozíció:
Szövegalkotás 17–18. századi szerzők prédikációiban
24. Személyek, intézmények szerepe a hívek lelkiségének alakításában a 17–18. században
25. Szelestei N. László, Prédikálás a 17. századi Magyarországon
(Kéziratok kötetek)

(folytatás a kötet végén)

Átjárások

**A lelkeségi és a világi irodalom, illetve művészet
egymásra hatása a magyar régiségben**

Szerkesztette
Báthory Orsolya

HUN-REN
Magyar Kutatási Hálózat

HUN-REN–PPKE Barokk Irodalom és Lelkeség Kutatócsoport
Budapest, 2024

Lektorálta

Bajáki Rita, Maczák Ibolya, Szádóczki Vera, Szelestei N. László

A szerkesztő

a HUN-REN–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport
munkatársa

A kötet a Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport konferenciájának
(Budapest, 2023. április 13–15.) előadásait tartalmazza

A borítón elől:

Johann Philipp Binder: Krisztus természete katolikus, református
és evangélikus szempontból. Rézmetszet, 1768. BEK 142823/coll. 1.

ISBN 978-963-308-503-5

ISSN 2060-7385

© A kötet szerkesztője és szerzői, 2024

© HUN-REN–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport

Kiadványaink: <https://btk.ppke.hu/kiadvanyaink-7>

Felelős kiadó: Armando Nuzzo

Tördelte: Báthory Orsolya

Borító: Báthory Orsolya

A sorozat címlapterve: Szentés Éva

Nyomdai kivitelezés: Séd Nyomda, Szekszárd

Felelős vezető: Dránovits Anna

www.sednyomda.hu

Tartalom

Előszó	8	
Az HUN-REN–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport 2023. április 13–15-én tartott <i>A lelkeségi és a világi irodalom, illetve művészet egymásra hatása a magyar régiségben</i> című konferenciájának programja		10
KÓSZEGHY PÉTER		
Csak egy nyelv van a szeretetre.....		13
P. VÁSÁRHELYI JUDIT		
Intrate per arctam viam ... (Máté 7, 13) és Püthagorasz betűje.....		27
SZENTMÁRTONI SZABÓ GÉZA		
Szenci Molnár Albert tévesen másénak tulajdonított <i>Reggeli dicséretéről</i>		43
BUKÁNÉ KASKÖTŐ MARIETTA		
„Ad notam”-ok, kontrafaktumok, átiratok – zenetörténeti áttekintés		55
PAPP ÁGNES		
Átjárás egyházi és világi műfajok között Esterházy Pál nótajegyzékében		63
BOGÁR JUDIT		
Világiság az imakönyvekben (Pázmány és követői)		79
KOVÁCS ESZTER		
Áhítattal az asztal körül – Étkezéshez kapcsolódó biblikus cseh nyelvű énekek és imák a 17. századi magyarországi nyomtatványokban		97
HORVÁTH SÁNDOR		
„Útitárs” imakönyv és versek horvátul – A 350 éve elhunyt Zrínyi (Frangepán) Katalin irodalmi tevékenységéről		105

MAJOROSSY IMRE	
„keszdem koszoromat koetni” – Eltérő vizuális eszményábrázolás Lucas Martini <i>Ehrenkränzelein</i> és Pécsi Lukács <i>Szüjzekeknek koszorúja</i> című művében.....	121
MACZÁK IBOLYA	
Mint jó kalauz – Verestói György „asztroteológiai” prédikációja.....	141
BÍRÓ CSILLA	
Miről elmélkedjék egy uralkodó? <i>A cogitatio mortis</i> Andreas Pannonius királytükreiben	151
GYULAI ÉVA	
Biblia, erkölcsstan vagy költői mű? – Johannes Bocatius <i>Siracides</i> című bibliaparafrázisa (Wittenberg, 1596).....	163
TÜSKÉS ANNA	
Binder János Fülöp vallásos könyvillusztrációi	203
TORNAY KRISZTINA	
Szent és profán, mennyei és földi – a hatalom 18. század eleji klarissza felfogása (Csáky Éva Franciska szövegei alapján)	225
VERESS FERENC	
Vízkereszt Sümegen – Padányi Biró Márton vízkereszt prédikációi és Franz Anton Maulbertsch falképei	249
KÓNYA FRANCISKA	
Nevelési célok és módszerek Molnár János jezsuita pedagógiai művében.....	269
SZELESTEI N. LÁSZLÓ	
Ignaz Parhamer jezsuita szerzetes szerepe az oktatás és nevelés lehetőségeinek kiszélesítésében.....	279
MEDGYESY NORBERT	
Csábításformák és megkísértettek: profán példázat-ifjak a 18. századi csíksomlyói misztériumdrámákban.....	289
HERNÁDY JUDIT	
Az imádság a kora újkori magyar nyelvű börtönirodalomban	307

LACZHÁZY GYULA

Lelkiség és sztoicizmus Rimay János költészetében 321

FARMATI ANNA

Minden rendbéli embereknek vigasztalásokra –
kontempláció Haller János pajzsa mögött 337

DÓBÉK ÁGNES

Eszterházy Károly, mint a világi szerzők patrónusa:
az egri püspök irodalmi mecénatúrájának működéséről 349

N. KIS TÍMEA

Amade László ismeretlen-ismerős latin nyelvű költeménye
Nepomuki Szent Jánosról egyházi donációinak kontextusában 361

Személynévmutató 374

DÓBÉK ÁGNES

*Eszterházy Károly mint a világi szerzők patrónusa:
az egri püspök irodalmi mecenatúrájának működéséről**

Bevezetés

Eszterházy Károly mecenatúráját vizsgálva a kutatás elsősorban a püspök könyvgyűjtés és könyvtáralapítás, képzőművészetek, valamint az oktatás területén elért eredményeire helyezte a hangsúlyt.¹ Eszterházy irodalmi mecenatúrájának vizsgálata a püspöksége idején Egerben kiadott könyvek bemutatása alapján kezdődött el, eszerint Barkóczy Ferenc püspök nagyhatású kulturális tevékenysége után az irodalom támogatása az Eszterházy-korszakban, 1762 után sem hagyott alább.² Az egri nyomda kiadványai mellett Eszterházy az irodalmat és művelődést célzó támogatásának másik fontos forrása levelezése, amelynek kutatására először Kelényi B. Ottó hívta fel a figyelmet, aki Eszterházy magyar nyelvet és

* A tanulmány elkészítését az NKFIH PD 142174. számú projektje tette lehetővé.

¹ Néhány példa a gazdag szakirodalomból: ANTALÓCZY Lajos, *Az egri Főegyházmegyei Könyvtár megalakulása és mai helyzete*, Eszterházy Károly emlékezete: Acta Academiae Pedagogicae Agriensis, Nova series, 1993/ XXI., 83–100; BITSKEY István, *Pietas, ars, scientia. Eszterházy Károly egri püspök mecenási elvei és gyakorlata*, Limes, 2000/4, 81–88; ANTAL Beatrix, *Giambattista Guerrieri S. J. a Collegium Germanicum et Hungaricum rektorának levelei gróf Eszterházy Károly püspökhöz*, Lymbus, 2005/3, 129–139; KÖVES-KÁRAI Petra, *Eszterházy Károly mint mecénás: együttműködés Johann Lucas Kracker festővel = Tanulmányok Eszterházy Károly püspök épített és szellemi örökségéről*, szerk. DINNYÉS Patrik, NAGY Andor, Eger, Lícium, 2020, 201–214.

² Eszterházy irodalmi mecenatúrájáról lásd: LÖKÖS István, *Konzervativizmus és progresszió között: Irodalom és művelődés Egerben Eszterházy püspöksége idején*, Az Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei, Eszterházy Károly emlékezete, 21(1993), 55–66; BITSKEY István, *Püspökök, írók, könyvtárak: egri főpapok irodalmi mecenatúrája a barokk korban*, Eger, Heves Megyei Múzeumi Szervezet, 1997 (Studia Agriensia, 16), 89–129.

szokásokat megbecsülő gondolatait mutatta be a főurakkal váltott levelein keresztül.³ A püspök levelezésének vizsgálatával újabb eredményekkel bővíthetjük irodalmi mecenatúrájáról való tudásunkat.⁴

Eszterházy a kulturális életre vonatkozó, világi összeköttetéseit több nagyobb csoportba oszthatjuk fel a teljes levelezés vizsgálata alapján: támogatást kérő irodalmárok, a püspöknek alkalmi műveket dedikáló költők, a fiaik egri tanulmányai ügyében levelező főurak, az egri iskolákhoz köthető személyek, akik később irodalmi karriert futottak be, és végül nyomdászok és könyvkereskedők. A tanulmány az első csoportot vizsgálja, közülük is azokat a világi szerzőket, akik az egri egyházmegye területéről vagy egyéb közeli településekről fordultak Eszterházyhoz világi vagy teológiai témájú műveik kiadásának ügyében.⁵ Közös jellemzőjük, hogy többségük kisebb, „egykönyves szerző”, aki hivatalai, illetve különböző összeköttetései révén került kapcsolatba Eszterházyval és értesülve kultúrapiartolásáról levélben fordult hozzá, hogy járuljon hozzá munkája kiadásához. A támogatást kérő leveleken keresztül nyomon követhetjük, hogy Eszterházy milyen irányvonalak mentén választotta ki a támogatandó könyveket, milyen formában járult hozzá a kiadáshoz, valamint teljesebb kép körvonalazódik a püspök közvetlen környezetében létrejött kulturális életéről, kapcsolathálójáról, mecenatúrájának jellemzőiről és hatásáról.

Világi szerzők világi témájú művei

Eszterházy támogatásával először 1781-ben jelent meg világi olvasmány Egerben. Szerzője egy földbirtokos nemes, Báji Patay Sámuel, munkája pedig a *Pancsatantra* indiai állatmese-gyűjtemény moralizáló történeteinek magyarrá fordítása,

³ KELÉNYI B. Ottó, *Esterházy Károly gróf (1725–1799) egri püspök és a magyar nyelv*, Magyar nyelv, 1932/1–2., 41–45.

⁴ A levelek a Magyar Nemzeti Levéltár Heves Megyei Levéltárának (a továbbiakban: MNL HML) XII.3.f.VI. classis fondjában és az egri Főegyházmegyei Levéltár Archivum vetus (A továbbiakban: FL, Eger, AEV) fondjában találhatók.

⁵ Eszterházy az országos irodalmi életben való szerepvállalását, Kazinczy Ferencsel és Péczeli Józseffel való kapcsolatát egy másik tanulmány keretein belül dolgoztam fel: DÓBÉK Ágnes, *Eszterházy Károly egri püspök a 18. század végének irodalmi életében – Kazinczy Ferencsel és Péczeli Józseffel való kapcsolatának tükrében*, Irodalomtörténeti Közlemények, 127(2023), 332–342.

amely már megjelent arab, görög, latin és francia nyelveken.⁶ A szerző az ajánlólevélben kiemeli, Eszterházy igyekszik feléleszteni a magyar nyelvet, ezért kérte tőle, hogy segítsen a kiadásban.⁷ Patay a megjelenés után, 1781 októberében írt a püspöknek, megköszönve a nyomtatásra adott engedélyt:

A minthogy személyem szerint el is mentem Egerbe múltt napokon, de nem volt szerencsém Méltóságos kegyelmessegeinek tiszteletéhez; tehát csekély levelemmel kívánom különösen le kötelezett hűségemet megbizonyitanom.⁸

12 példányt vitt a kötetből a Eszterháznak, és arról is tájékoztatja, hogy további néhány százat hagyott a könyvnyomtatónál, amelyekkel rendelkezhet:

a'mennyi tettzik méltóztasson parancsolni Excellentiád, nagy szerencsémnek fogom tartani, hogy ha csak valamely részben is helyet találánd csekély írásom Excellentiád kegyelmes tekinteti előtt.

Jellemző gyakorlat volt a korban, hogy a szerzőnek be kellett mutatni a könyvet a patrónusnak és meghatározott számú kötetet küldeni neki, gyakran csak ezután kezdődött a kötetek valódi terjesztése. Patay adaptációja a korban divatos olvasmányok stílusát követte, kiszolgálta az olvasni vágyó közönség igényeit, akiknek körében valószínűleg keresett volt, mivel 1784-ben újra nyomtatták. Patay a könyvet idős korában írta, további irodalmi munkáit nem ismerjük, így recepciója sem jelentős. Szirmay Antal egyik Kazinczynak írott levelében, kikelve a regények és elbeszélések ellen, a „régí rossz ízlés” jegyében íródott munkaként hivatkozik rá.⁹

Nem minden Eszterházytól támogatást kérő szerző kérése talált meghallgatásra. A püspök elutasító válaszaiban közölt indokok segítenek megállapítani néhány olyan irányelvet, amely alapján kiválasztotta, milyen irodalmi munkák megjelenését segíti. Kónyi János strázsamester, aki számos népszerű mű magyarrá

⁶ Gálos Rezső kimutatta, hogy Báji Patay mintája a latin fordítás: GÁLOS Rezső, *A Pancatantram és egyik magyar származéka*, Irodalomtörténeti Közlemények, 16(1906), 172–190, 180–189.

⁷ BÁJI PATAY Sámuel, *A régi indusok bölcselkedései, az az: példákcal jó erkölcsökre tanító könyvecske, melyet magyar nyelvre fordított*, Eger, Püspöki Nyomda, 1781, 5.

⁸ Báji Patay Sámuel Eszterházy Károlyhoz, Báj, 1781. október 14., MNL HML, Eger XII.3f., VI. classis, 12 nd.

⁹ „E' mellett az Nemzetünknek betegsége, hogy mindenkor meséket szeretett írkalni, mint Hallernek az Hármás Históriaja, vagy öreg Patainak az Indusokról ki bocsájtott meséji.” Szirmay Antal Kazinczy Ferencnek, Eperjes, 1790. január 16. = KAZINCZY Ferenc *Levelezése*, II, közzét. VÁCZY János, Budapest, MTA, 1891, 6–7, 282. sz. levél.

fordítója, 1783-ban küldte el legújabb munkáját – *XIV. Kelemen pápának, ama nagy emlékeztető Ganganellinek levelei* című fordítását – Eszterháznak, remélve, hogy a püspök pénzzel segíti, mielőtt Törökországba megy gyalogezredével.¹⁰ Eszterházy válaszolt ugyan, de csak azért, hogy kifejezze nemtetszését, ami a fordítást illeti. Levelében Kónyi szemére vetette, hogy nem követte az eredeti művet, ezért olyan, mintha nem is XIV. Kelemen pápa leveleit olvasná, az ilyen mértékű átdolgozásokat pedig nem tartja sokra.¹¹ A pápa, Gian Vincenzo Antonio Ganganelli leveleit egy francia író, Louis-Antoine Caraccioli gyűjtötte össze és adta ki. A könyvben megjelenik a korabeli katolikus vallásos életideál, valamint történelmi és művelődéstörténeti ismeretek. Több nyelven kiadták a 18. században, Kónyi, ahogy legtöbb munkáját, ezt is németből fordította.¹² A strázsames-ter azzal védekezik a kritikával szemben, hogy munkája „Ganganellinek tulajdon levelei ne legyenek is, talán meg-engedhetők azért, hogy erköltsős és tanuságos dolgokkal telyesek, mellyekből ki-kí magának épületére valót választhat”, valamint a könyv a szomszéd országok nyelvén már megjelent, de magyarul még nem, és hazánk egyébként is hiányt szenved az anyanyelvű munkákban.¹³ Kónyi minden bizonnyal azt remélte, a katolikus egyházfő gondolatai elküldésével megnyeri magának a püspököt, de szerencsétlenségére a korszak irodalmában jártas Eszterházy ismerte az eredeti művet, és a pápa levelei esetében nem értékelte a szabados fordítást.

Eszterházyra jellemző volt a meggondolt, takarékos pénzköltés, több alkalommal utasította vissza a hozzá érkező kéréseket arra hivatkozva, hogy nincs elszórni való pénze, és csak olyan személyeknek adakozik, akiknek érdemeit jól ismeri.¹⁴ 1767-ben Gerő György jezsuita, aki akkoriban Ungváron a humanióra-

¹⁰ Kónyi János Eszterházy Károlynak, Fejerváron, 1783. június 5. FL, Eger, AEV 3360.

¹¹ „A könyv oly dolgokat is foglal magában mellek ahoz, a kinek nevét viseli nem illenek, azért azt tartom, hogy nem annak opusa, kinek tulajdonítatik, nekem pedig az ilyen munkák épen nem tetzenek, s’ ha kíványa kegyelmed az exemplarokat is örömet visza küldöm, kedvesebb volna nálam, ha Kegyelmed más hasznossab munkákra fordítana elméjét, egyéb iránt.” Eszterházy Károly Kónyi Jánosnak, Eger, 1783. június 17. FL, Eger, AEV, Protocollum consistorii 1783.

¹² Kónyi János: *XIV. Kelemen pápának, ama nagy emlékeztető Ganganellinek levelei (1783) = Magyarországi gondolkodók, 18. század, Bölcsészettudományok*, II, szerk. TÜSKÉS Gábor, LENGYEL Réka, Budapest, Kortárs, 2015 (Magyar Remekírók, Új Folyam), 140–149, 1018–1021.

¹³ Kónyi János Eszterházy Károlynak, Fejerváron 1783. június 26. FL, Eger, AEV 3360.

¹⁴ „pénzemet ollyannokra, kiknek érdemei előttem tudva nintsenek, ki osztogatnám, elis hitetheti azt Kegyelmed magával, hogy énnékem ki hányó nintsen pénzem, mert ami szükségemen kívül vagyon, azt Istennek ditsóssegeire betsületessen el tudom költeni.” Eszterházy Károly Dobsa

kat tanította, Egerbe való áthelyezését kérte tőle és erényei közül írói tevékenységét emelte ki. Eszterházy válasza alapján nem minden könyvet tartott hasznosnak, így a könyvírást önmagában nem értékelte kiemelkedő teljesítményként:

Az éppen nem nagy indító ok előttem, hogy kegyelmed ki nyomtatásra való könyveket írt; meg választaná ezeket a próba: de azonkívülis annyi már a könyv, hogy nem kell újakat koholni, és az regiekből is szinte tanulni lehet.¹⁵

Gerő levelében említett műve fordítás – Guillaume de Waha-Baillonville luxemburgi jezsuita Herkules-regényének magyarra ültetése –,¹⁶ Kassán jelent meg 1768-ban; a Jeruzsálemet elfoglaló keresztes had fővezére, Godfroi de Bouillon életét leíró, koncepciójában a naiv történelmi elbeszélés és eposz között álló munka, a magyar regény egyik első példája.¹⁷ Gerőnek eredményesebb lett volna megszólítani Eszterházyt akkor, ha rendelkezik olyan egyházi vagy világi főúri összeköttetésekkel, amelyek igazolják munkásságát a püspök előtt.

Világi szerzők vallásos témájú művei

Ahogy Kónyi János példája mutatja, Eszterházy az idegennyelvű munkák magyar nyelvű fordításaival kapcsolatban határozott álláspontot képviselt, miszerint a magyar változat minél jobban igyekezzen követni az eredetét. Ezt az esztétikai elvárást példázzák azok a levélváltások, amelyek francia teológiai művek magyar fordítói és a püspök között zajlottak.

Zanathy József, aki Szatmár vármegye törvényszékén szolgált és mint a gróf Károlyi-család nagykárolyi nyomdájának cenzora működött,¹⁸ 1784-ben levelezett az egri püspökkel egy vallásos mű, Jean-Baptiste-Élie Avrillon (1652–

Ferencnek, Eger, 1792. február 14. FL, AEV, Protocollum, 1792. Dobsa akkor kereste fel Eszterházyt, amikor a *Magyar Kurir* segédszerkesztője volt és a lapban az egri egyházmegyét és a püspököt sértő cikkek jelentek meg Szacsavay Sándor és köre tollából. Dobsa a belső információk kiadásáért cserébe anyagi támogatást remélt: TARDY Lajos, *Egy XVIII. század végi magyar újságíró és könyvtáros élete és működése*, Magyar Könyvszemle, 1966/4., 349–362. Dobsa Ferencről legújabbán lásd: BÁTHORY Orsolya, *Dobsa Ferenc köszöntő verse Batthyány Józsefhez (1796)*, *Lymbus*, 2012–2013, 251–274.

¹⁵ Eszterházy Károly Gerő Györgynek, Eger, 1767. január 21., FL, AEV, Eger, Protocollum 1767.

¹⁶ *Keresztény Herkulesnek Bullióni Godefrednek hadi munkái. Irta deákából Gerő György*, I–II, Kassa, Akadémiai Nyomda, 1768.

¹⁷ TURÓCZI-TROSTLER József, *Keresztény Herkules: Ismeretlen fejezet az európai és a magyar irodalom történetéből*, Irodalomtörténeti Közlemények, 45(1935), 20–33.

¹⁸ SZINYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, XIV, Budapest, Hornyánszky, 1914, 1735–1736.

1729) francia teológus munkájának magyarra fordítása kapcsán. A fordítás Zanathy egyetlen saját műve, Eszterházy ebben az esetben nem anyagi, hanem szellemi segítséget nyújtott: hozzájárult a szöveg nyelvi és stilisztikai javításához. A püspök első fennmaradt levelében, 1784 januárjában biztosítja arról, hogy a cenzorok is jóváhagyták a kéziratot, a kiadás előtt azonban Zanathynak néhány helyen át kell dolgozni a szöveget egy korábban elküldött lista alapján, hogy az szorosabban kövesse a franciát.¹⁹ Zanathy ezt követően valószínűleg gyorsan elkészítette az újabb változatot, amiről augusztusban kapott visszajelzést. Eszterházy tájékoztatja, hogy a korrektornak időt kellett adni a kézirat átnézésére, ezért „tartóztatták sokáig”, viszont mindez szükséges ahhoz, hogy a szerzőnek is becsülete váljon a kiadás, és a püspököt se ítéljék meg miatta.²⁰ Mivel számos szóra és kifejezésre még nem létezett magyar megfelelő, a fordító nyelvi kreativitásán múlt, hogy sikerül-e az eredeti mű üzenetét átadni az olvasóknak. Eszterházy sorai jól illusztrálják a korszak idegen nyelvekből magyarra való fordításainak nyelvi kihívásait:

maga tudja kegyelmed mely nehéz legyen valamely könyvet, egy nyelvből másban által tenni, főképpen, mely oly titkos értelmű dolgokat foglal magában, és valóban nehéz magyar nyelven mindeneket úgy ki tenni, mind Franciaországban vagy, de reménlem botrányozás ezekből nem származik, mert két-félék az olvasók ostobák és okosak, az ostoba meg nem botrányozik mert nem érti, az okos sem nem érti, és tudja miképp kell az olyas titkos értelmű mondásokat venni [...].²¹

Ezúttal maga a püspök is mellékelte jegyzeteket a kézirathoz, azzal a céllal, hogy Zanathy ezek alapján járjon el a szöveg tökéletesítésekor, és az eredeti francia könyvvel együtt küldte vissza neki Eötvös Ferenc, az egri líceum tanárának közvetítésével. Zanathy József Károlyi Antalhoz 1786-ban küldött leveléből tudjuk meg, hogy Avrillon pontosan melyik művét fordította le Zanathy – *Az üdvösséget szerető léleknek számadása, vagy is az esztendőnek minden napjaira különösen kirendelt Elmélkedések* címmel –,²² és hogy a cenzúra mellett az egri püspök is jóváhagyta a fordítást, de az anyagi forrás hiányzott a nyomtatáshoz, ehhez kéri Károlyi gróf

¹⁹ Eszterházy Károly Zanathy Józsefhez, Eger, 1784. január 3. FL, Eger, AEV, Protocollum 1784.

²⁰ Eszterházy Károly Zanathy Józsefnek, Eger, 1784. augusztus 18. FL, Eger, AEV, Protocollum 1784.

²¹ Uo.

²² Jean-Baptiste-Élie AVRILLON, *L'année affective ou Sentimens sur l'amour de Dieu, tirés du Cantique des cantiques pour chaque jour de l'année*, Paris, J. B. Cusson, 1707.

támogatását.²³ A kiadásról nincs adatunk, a fordítás kézirata ma az OSZK Kézirattárában található, ajánlása Károlyi Antalnak van címezve.²⁴

Egy másik francia nyelvű mű magyar fordításának kiadásával kapcsolatban Splényi Gábort, Szabolcs vármegye főispánját értesíti Eszterházy.²⁵ A *Traité élémentaire ou principes de religion opposés aux principes d'incrédulité. Par un ecclésiastique de Vienne* című hitvédelmi mű 1789-ben jelent meg Bécsben a szerző megnevezése nélkül. Magyar fordítását Jósza István (1756–1789) Szabolcs vármegye főorvosa készítette el. A püspök értesíti Splényit, hogy engedélyezi a kiadást a főispán költségén, azonban átdolgozásokat és módosításokat rendel el a szövegben. Ebben az esetben is az eredeti művel való összevetést követően fogalmaz meg kritikát:

mindazon által némely helyeken fordításának értelme az eredetével meg nem egyez, más helyeken pedig a bizonyító okok nem oly erőben, és oly világosan adattnak elő, mint a' Frantziában.²⁶

A fordítónak, Jósza Istvánnak ezt az egy teológiai munkáját ismerjük, ezen kívül két orvostudományi könyv szerzője.²⁷ Eszterházy valószínűleg ennek tudatában vetette alá a munkát alapos ellenőrzésnek, amelynek menetét megismerjük a Splényinek küldött levélből: a kézirat átnézését rábízta egy hozzáértőre, aki kijavítva a hibákat az egész szöveget újra leírta, majd Eszterházy ezt a változatot Józsa eredeti szövegével együtt egy második lektornak is odaadta, aki a javított változatot jóváhagyta és további megjegyzéseket tett a kézirathoz. A püspök ezt az útmutatót használva kéri átdolgozni a fordítást, amelynek elkészülte után a kézirat nyomdába kerülhet. Ehhez – csakúgy mint Zanathy esetében – a lektorált szöveget az eredeti könyvvel küldi vissza Splényin keresztül. A fordítás végül ebben az esetben is kéziratban maradt.²⁸ A püspök által elrendelt javítások fennmaradtak, így kiderül a javításra felkért lektorok személye: az első, nagyobb átdolgozást Zábráczy József kanonok készítette, annak átnézését Madarassy János, az egri csillagda egykori igazgatója végezte el.²⁹

²³ ÉBLE Gábor, *Egy magyar nyomda a XVIII. században: Adalék nemzeti közművelődésünk történetéhez*, Budapest, Hornyánszky, 1891, 36–37.

²⁴ OSZK Kézirattár, Oct. Hung. 1761.

²⁵ Eszterházy Károly Splényi Gábornak, Eger, 1797. április 15. FL, Eger, AEV, Protocollum 1797.

²⁶ Uo.

²⁷ SZINNYEI, 18. j. i. m., V., 642–643.

²⁸ OSZK Kézirattár, Quart. Hung. 314.

²⁹ Uo.

Zanathy és Jósa fordításai példázzák, hogy a század utolsó évtizedében a francia könyv divatja a teológiai érdeklődésű polgári olvasókhoz is elért, akik valószínűleg Bécsben, vagy bécsi közvetítéssel szereztek be francia nyelvű teológiai olvasmányokat. Az egyházi réteg továbbra is jellemzően latinból vagy olaszból fordított. Eszterházy a kéziratok elbírálásában való részvétele alapján jól tudott franciául.³⁰ Egerben is tanították a nyelvet: Humbert János, a francia és német nyelvek tanára egy nyomtatványában az egri tanóráinak megkezdéséről tudósít.³¹

Világi művek esetén Eszterházy püspök protestáns szerző művének kiadását is támogatta, mint Báji Patay Sámuel esetében. Azonban gyakoribbak azok a példák, amikor a szerző katolizálása után, vagy közvetlenül az előtt fordult a püspökhöz. Dálnoki László Ferenc Bázelen és Utrechtben tanult, majd református lelkész lett. 1775-ben tért át a római katolikus hitre, ezt követően a váci püspökséghez tartozó kunszentmiklósi iskola igazgatójának nevezték ki.³² Eszterházy Károlyt ezekben az években tájékoztatta arról, hogy könyvet készül írni a kálvinisták megtérítésére. Ezt a püspök 1780-as válaszeleveléből tudjuk, amelyben megírja, hogy amikor elkészült, szeretné majd megtekinteni a könyvet.³³ Emellett arra kéri Dálnokit, hogy felesége és lánya se halogassa az áttérést, ehhez nem kell Egerbe jönniük, odahaza is megtehetik, ezzel példát mutatva másoknak. Dálnoki végül eltérő témájú, de a tervezetthez hasonlóan valláskritikai könyvet jelentetett meg 1795-ben Pozsonyban *A naturalisták vallásának leírása és megrostálása* címmel.³⁴ A mű a hitetlenek állásfoglalását mutatja be és cáfolja egyben, szembehelyezve a katolikus tanítással. A megjelenéséhez vezető folyamatot végigkövethetjük Eszterházy és Dálnoki levélváltásain keresztül. Dálnoki 1794-ben jelentette be a püspöknek, hogy elkészült a munkával, amit röviden bemutatott a mondanivaló és

³⁰ További adatok is ezt erősítik: 1790 körül a korábban Kassán tartózkodó francia jezsuita, Leclerc abbé francia nyelvű verset ajánlott a püspöknek. BITSKEY, *Püspökök, írók, könyvtárak...*, 2. j. i. m., 121. Péczeli József először franciául írt levélben fordult Eszterházyhoz (Révkomárom, 1784. augusztus 4.) FL, Eger, AEV 2964.

³¹ Dátum nélkül, FL, Eger, AEV 2930.

³² ZOVÁNYI Jenő, *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*, szerk. LADÁNYI Sándor, Budapest, Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodája, 1977, 132.

³³ Eszterházy Károly Dálnoki László Ferencnek, Eger, 1780. november 30. FL, Eger, AEV, Protocolum, 1780.

³⁴ DÁLNOKI László Ferenc, *A naturalisták vallásának leírása és megrostálása*, Pozsony, Wéber Simon Péter betűivel, 1795.

a hasznosság szempontjából.³⁵ Annak ellenére, hogy egy ilyen fontos könyv kiadása esetében „nem kell [...] semminket is kimélni sőt erre inkább kell költeni” – írja Dálnoki –, Wéber Péter pozsonyi nyomdász előre szedte be a nyomtatási költségek felét, amelyek elküldését Dálnoki Pozsonyba kérte Eszterházytól, mivel a kéziratot ott cenzúrázták és hagyták jóvá. Végül biztosítja a püspököt, hogy ha átmegy a cenzúrán a kötet, „soha jobb helyre nem költötte pénzét, mint erre a’ könyvre”: általa a hívők megerősödnek hitükben, a hitetleneknek pedig „szabad szájok bé dugatik”. Eszterházy válaszlevelében arra hivatkozva utasítja el a költségek fedezését, hogy nem szokása olyan munkák kinyomtatását segíteni, amelyeket nem látott, valamint felhívja figyelmét, hogy a pozsonyi cenzor helyett a megyebéli püspökénél kellene jóváhagyni a kéziratot.³⁶ Magyarországon már 1782-től életbe léptek a birodalomra érvényes központosító szabályok, amelyek az egész magyar cenzúrát a bécsi cenzúrabizottság alá rendelték. A helyi, tartományi cenzorok ellenőrizték az íráskés kész példányát nyomtatás előtt, engedélyük megadása után kezdődhetett a sokszorosítás; a bécsi bizottság utólagosan ellenőrizte a sajtót.³⁷ Dálnoki 1795 októberében számol be Eszterházyról arról, hogy a kötet sikeresen átment a cenzúrán: Eszterházy javaslatára a kiadandó kézirattal Vácra ment Splényi Ferenc püspökhöz, de ott nem működött cenzor, így a pesti egyetem cenzoraihoz irányították.³⁸ Ekkor patrónusához, Esterházy László Pál pécsi püspökhöz fordult, akinek közbenjárásával megkapta a jóváhagyó pecsétet és végül Pozsonyban jelent meg a kötet, a pécsi püspököt megszólító ajánlással. A nyomtatásban néhány hiba maradt, amelyet a korrektor, Korbélyi Mihály pozsonyi tanár nem javított ki. A levélből kiderül, hogy Eszterházy mégis küldött valamennyi pénzt Dálnokinak, aki Miklósi Ferenc nagypréposttal példányt is juttatott el Egerbe a műből, hogy a püspök „lássa, hogy nem rossz emberre költötte istenes alamisnáját, hanem isten ditsőségére”. Dálnoki levele végén újabb kérésekkel hozakodik elő, miszerint következő könyvének, amelyet a szabadkőművesek ellen írt, az egri püspök legyen a patrónusa. A mű készen

³⁵ Dálnoki László Ferenc Eszterházy Károlynak, Kunszentmiklós, 1794. április 24. FL, Eger, AEV 3360.

³⁶ Eszterházy Károly Dálnoki László Ferencnek, Eger, 1794. május 1. FL, Eger, AEV, Protocolum, 1794.

³⁷ DÖBÖR András, *Sajtó és cenzúra a 18. és a 19. századi Magyarországon*, Médiakutató, 2014/ Nyár, 17–28, 19.

³⁸ Dálnoki László Ferenc Eszterházy Károlynak, Kunszentmiklós, 1795. október 14. FL, Eger, AEV 3360.

van, Budán már cenzúra alá helyezték. Végül szorult helyzetéből adódóan megkérdezi, hogy a már kiadott könyvéből küldhet-e eladásra Egerbe akár 100 példányt is, mivel igaz, hogy 200 kötetet már hitelbe adott Pesten, de az árukat még nem kapta kézhez. A században a nyomdák nem fizettek a szerzőknek, a szellemi termékeket a nyilvánosságnak átadó személyek díjazása ingyenes példányok és a dedikáció által valósult meg. Az írók a leggyakrabban a nyomdáktól csak az előre – általában a patrónus által – kifizetett példányokat kapták meg, ezekből küldtek jelenlegi és remélt, jövőbeli jótevőiknek. A megmaradt, eladásra szánt köteteket csak az értékesítést követően fizették ki a kereskedők. Dálnoki a nyomtatás után kapott példányait letétbe helyezhette Pesten Johann Michael Weingand kereskedésében, valamint a pesti nyomdászoknál és könyvkötőknél, akik szintén árusítottak könyveket.

Egerben hivatásos könyvkereskedő nem működött ekkoriban, a más nyomdákban kiadott könyveket és a magyar nyelvű hírlapokat az alkalmi és házaló könyvárusokon kívül a könyvkötőknél, a püspöki nyomda vezetőjénél és néhány tudós tanárnál lehetett megvásárolni, ahogy ezt a korabeli lapok új köteteket bemutató tudósításai és a lapok beszerzési helyét hírül adó összefoglalói közlik.³⁹ A legkelendőbb nyomtatványok a nagy példányszámban kiadott kalendáriumok, széphistóriák, tankönyvek, imádságos- és énekeskönyvek közül kerültek ki.⁴⁰ Ezt támasztja alá Eszterházy Dálnokinak küldött rövid elutasító válasza: nem látja szükségesnek a könyvek Egerbe küldését és nem is reméli, hogy ott el lehetne adni őket. A szabadkőművesek ellen írt könyv megjelenését számos egyéb költsége miatt pedig nem tudja támogatni.⁴¹

Az Eszterházyhoz érkező, mecénási támogatást kérő levelek vizsgálatán keresztül megfigyelhettük, hogy világi szerzők leginkább vallásos tematikájú műveik kiadási szándékával fordultak a püspökhöz. Eszterházy nem a hagyományos barokk mecénásként működött, akinek az irodalmi művek támogatása pusztán

³⁹ A *Magyar Hírmondó*, a *Magyar Merkurius* és a *Magyar Kurir* a következő egri személyeket nevezte meg, akiknél be lehetett szerezni egyes nyomtatványokat: Gyalokay Ignác, a püspöki nyomda vezetője, Mészáros, Janics és Horváth Eusébius professzorok, Cantersveller József könyvkötő, valamint bizonyos vallásos művek a szerviták klostromában voltak elérhetőek.

⁴⁰ FÜLÖP Géza, *Olasási kultúra és könyvkiadás Magyarországon a felvilágosodás idején és a reformkorban (1772–1848)*, Budapest, Hatágú Síp Alapítvány, 2010, 56–88.

⁴¹ Eszterházy Károly Dálnoki László Ferencnek, Eger, 1795. október 19. FL, Eger, AEV, Protocolum, 1795.

a reprezentáció egyik eszköze volt, hanem a magyar nyelvű irodalom népszerűsítésének szándéka mellett az egyes művek esztétikai értékei is befolyásolták döntését abban, hogy mely munkák kinyomtatásához járuljon hozzá. A fordítások esetében – a kortárs irodalmárok véleményéhez csatlakozva⁴² – elvárta, hogy a fordított művek nyelvi színvonala egyezzen meg az eredetivel, amihez a magyar nyelv magas szintű ismeretére, az eredeti mű hű követésére volt szükség. A tanulmányban bemutatott források arra is rávilágítanak, hogy a püspök egyes idegen nyelvből magyarra fordított művek esetében maga is részt vett a magyar szöveg eredetivel való összevetésében.

⁴² LENGYEL Réka, *Előszó = Nunquam auctores, semper interpretes: A magyarországi fordításirodalom a 18. században*, szerk. LENGYEL Réka, Budapest, MTA BTK Irodalomtudományi Intézet, 2016, 7–14.